DOI : https://doi.org/10.5281/zenodo.17553533

ମୂଳ ପ୍ରବନ୍ଧ

କଳାହାଣ୍ଡିଜିଲ୍ଲାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଛତର ଯାତ୍ରା

ମମୀ ମାଝୀ

ସଂକ୍ଷିପ୍ତସାର :

ମଣିଷ ଏକ ସାମାଜିକ ପ୍ରାଣୀ ହୋଇଥିବାରୁ ତା'ର ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଜୀବନଯାପନ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ନୀତିନିୟମ ସେ ନିଜେ ହିଁ ତିଆରି କରିଥାଏ। ତା'ର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପରେ ସେ ଅନୁଭବ କରେ କେଉଁ ଗୋଟିଏ ଅଦୃଶ୍ୟ ସତ୍ତାକୁ ଯାହାକି ତା'ର ଦୃଷ୍ଟି ଅନ୍ତରାଳରେ ଥାଇ ତା'କୁ ସହାୟତା କରୁଥିବାର ବିଶ୍ୱାସ କରେ। ସେହି ଶକ୍ତିକୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟକଲେ ତା'ର କାର୍ଯ୍ୟରେ କୌଣସି ବାଧାଆସିବନି ଭାବି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ପୂଜାପାଠ ମାଧ୍ୟମରେ ସେଇ ଅଦୃଶ୍ୟସତ୍ତାକୁ ଆରାଧନା କରେ ଏବଂ ଏଥିରୁ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ ଅନେକ ପ୍ରକାରର ଉପାସନା ପଦ୍ଧତି । ଆଂଚଳିକ ଭିତ୍ତିରେ ଉପାସନା ପଦ୍ଧତି ମଧ୍ୟ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥାଏ। ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବରେ କଳାହାଣ୍ଡିଜିଲ୍ଲା, ମାଁ ମାଣିକେଶ୍ୱରୀଙ୍କୁ ରାଜାମାନଙ୍କର ଉପାସନା ଏବଂ ଛତରଯାତ୍ରା ବିଷୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ।

ପ୍ରମୁଖ ଶବ୍ଦାବଳୀ :

କଳାହାଣ୍ଡି, ମାଁ ମାଣିକେଶ୍ୱରୀ, ଛତରଯାତ୍ରା ଉପାସନା, ବିଶ୍ୱାସ।

ଭାରତର ପୂର୍ବାଞ୍ଚଳୀୟ ରାଜ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାର ଦକ୍ଷିଣ-ପଶ୍ଚିମାଞ୍ଚଳରେ କଳାହାଣ୍ଡି ଜିଲ୍ଲା ଅବସ୍ଥିତ । ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ କଳାହାଣ୍ଡିର ନାମ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଥିଲା । ଏହା କେତେବେଳେ ସାମଗ୍ରିକ ରୂପରେ ତ କେତେବେଳେ ଅନ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳ ସହିତ ଆଂଶିକ ଭାବରେ ମିଶି ବିଭିନ୍ନ ନାମ ପରିଗ୍ରହଣ କରିଆସିଛି । ଯେପରିକି ଏହା ତୈତିଳକ ଜନପଦ, ଆଟବିକ, ମହାକାନ୍ତାର, କାନ୍ତାର, ଆନ୍ଧ୍ର ଜନପଦ, ତ୍ରିକଳିଙ୍ଗ, କମଳମଣ୍ଡଳ, କାରୁଣ୍ଡମଣ୍ଡଳ, ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳ, କାରୁଣ୍ଡ ଇତ୍ୟାଦି ନାମରେ ପରିଚିତ ହୋଇ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ କଳାହାଣ୍ଡି ନାମରେ ପରିଚିତ ହୋଇଛି । କୌଟିଲ୍ୟଙ୍କ ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର ଅନୁସାରେ ଏହି ଅଞ୍ଚଳର ନାମ ଇନ୍ଦ୍ରବନ ଥିଲା ।

କୌଟିଲ୍ୟଙ୍କ ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର ରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି -

"ସଭାରାଷ୍ଟ୍ରକଂ ମ୍ମରାଷ୍ଟ୍ରକଂ କାସ୍ତିରରାଷ୍ଟ୍ରକଂ

ଶ୍ରୀ କଟନକଂ ମଣିମନ୍ତକମ୍ ଇନ୍ଦ୍ରବାନକଂ ଚ ବଜ୍ରମ ... ।'

ଏହି ଶ୍ଳୋକରେ ଇନ୍ଦ୍ରବନ ସମେତ ଦେଶର କେତେକ ପ୍ରମୁଖ ରତ୍ନପ୍ରାପ୍ତି ସ୍ଥାନ ବିଷୟରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ ହୋଇଛି । 'The Association of Asian studies' ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ Historical Atlas of South Asia ର ୧୮ ପୃଷ୍ଠାରେ ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣିତ ଇନ୍ଦ୍ରବନକୁ ଇନ୍ଦ୍ରାବତୀ ଓ ତେଲନଦୀର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଉପତ୍ୟକାକୁ ଚିହ୍ନଟ କରାଯାଇଛି । ଏହା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ କଳାହାଣ୍ଡି ଅଞ୍ଚଳ । ଆଗ୍ନେୟ, ଗ୍ରାନାଇଟ୍ ଓ ପେରାମେଟାଇଟ ଚଟାଣ ଥିବା କାରଣରୁ ମାଣିକ୍ୟ, ବୈଦୁର୍ଯ୍ୟ, ନିଲମ୍,

ଯୋଗାଯୋଗ : ମମୀ ମାଝୀ, ଗବେଷିକା,
ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ ବିଭାଗ, ରମାଦେବୀ ମହିଳା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ (ବିଦ୍ୟାବିହାର), ଭୁବନେଶ୍ୱର
E mail : majhimami677@gmail.com
Orcid Id : https://.org/0009-0000-7661-8761

This is an open access journal, and articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Non Commercial Share Alike 4.0 License, which allows others to remix, tweak, and build upon the work non commercially, as long as appropriate credit is given and the new creations are licensed under the identical terms.

For reprints contact: *pracheepatrika@rediffmail.com*

ପ୍ରାପ୍ତି	ସମୀକ୍ଷିତ	ଗୃହୀତ	ପ୍ରକାଶିତ
୪.୦୬.୨୦୨୫	୧୧.୦୭.୨୦୨୫	୨୫.୦୯.୨୦୨୫	୧.୧୦.୨୦୨୫

ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ କିପରି ଉଦ୍ଧୃତ କରିବେ : ମାଝୀ, ମମୀ; ୨୦୨୫। କଳାହାଣ୍ଡିଜିଲ୍ଲାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଛତର ଯାତ୍ରା। ବାସ୍ତବତାର ପରିପ୍ରକାଶ ପ୍ରାଚୀ। ଭାଗ :୧୧, ସଂଖ୍ୟା : ଛ, ପୃଷ୍ଠା :୬୫-୬୮ ।

ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ଅନ୍‌ଲାଇନରେ ପଢିବାପାଇଁ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତୁ
Quick Response Code:
Available online at : https://pracheenews.com/
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17553533
Article No - BPPP00351

ପାନ୍ନା, ଗୋମେଦ, ପୁଷ୍ପରାଗ, ଆଲେକଜାଣ୍ଡ୍ରିଆ ଆଦି ମୂଲ୍ୟବାନ ରତ୍ନପଥର ଖଣି ସବୁର ସନ୍ଧାନ ମିଳେ । ତେଣୁ କଳାହାଣ୍ଡି ହିଁ ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଇନ୍ଦ୍ରବନ ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ । କଳାହାଣ୍ଡି ଜିଲ୍ଲାର ଇଷ୍ଟଦେବୀ ହେଉଛନ୍ତି ମାଁ ମାଣିକେଶ୍ୱରୀ । ମାଣିକେଶ୍ୱରୀଙ୍କ ନାମକରଣ କୁ ଆଲୋଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ କଳାହାଣ୍ଡି ଅଞ୍ଚଳରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ରତ୍ନପଥର ସହିତ ମାଣିକ୍ୟ ପଥର ବହୁଳ ପରିମାଣରେ ମିଳୁଥିବାରୁ ଦେବୀଙ୍କ ନାମ ମାଣିକେଶ୍ୱରୀ ହୋଇଥିବା ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଏ । ଏହି ଅଞ୍ଚଳରେ ବିଭିନ୍ନ ପର୍ବପର୍ବାଣି ପାଳିତ ହୋଇଥାଏ; ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ମାଁ ମାଣିକେଶ୍ୱରୀଙ୍କ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଛତର ଯାତ୍ରା ଅନ୍ୟତମ । ମାଁ ମାଣିକେଶ୍ୱରୀ ଦେବୀ ହେଉଛନ୍ତି ବିଶ୍ୱାସର ଉତ୍ସ । ସେଥିପାଇଁ ଶ୍ରୀ ସତ୍ୟବାଦୀ ବଳିୟାରସିଂହ ଲେଖିଛନ୍ତି -

କମଳମଣ୍ଡଳ ସେ କାରୁଣ୍ଡ ଦେଶ
କଳାହାଣ୍ଡି ଜିଲ୍ଲା ଖ୍ୟାତ,
କାହିଁ କେଉଁକାଳୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଜାତି
ଆଦିବାସୀ ଅଧ୍ୟୁଷିତ ।

ସରଳ ପ୍ରାଣର ପ୍ରକୃତି ସାଧକ
ଭକ୍ତଜନ ଚିତ୍ତହାରୀ,
ଅଟଳ ଅଚଳ ବିଶ୍ୱାସର ଉତ୍ସ
ଶ୍ରୀଦେବୀ ମାଣିକେଶ୍ୱରୀ ।

(କଳାହାଣ୍ଡିର ମାଁ ମାଣିକେଶ୍ୱରୀ – ସତ୍ୟବାଦୀ ବଳିୟାରସିଂହ)

ଶକ୍ତି ଭୂମି କଳାହାଣ୍ଡିରେ ଶକ୍ତି ଉପାସନା ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ। 'ମାନିକ ସାଇରୋ' ନାମକ ଏକ ଦେବୀଙ୍କୁ କନ୍ଧମାନେ ଧରନୀପେନୁଙ୍କ ଭଉଣୀ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । ଆଦିବାସୀ କନ୍ଧମାନଙ୍କର 'ମାନିକ୍ ସାଇରେ' ଦେବୀ କଳାହାଣ୍ଡି ଇନ୍ଦ୍ରାବତୀ ନଦୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ଗଠିତ ହୋଇଥିବା 'ଚକ୍ରକୋଟ ମଣ୍ଡଳ' ରାଜ୍ୟର ଚିନ୍ଦକ ନାଗବଂଶୀ ରାଜାମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମାଣିକ୍ୟ ଦେବୀ ରୂପେ ପୂଜିତ ହେଉଥିଲେ । ସୋମେଶ୍ୱର ଦେବଙ୍କ କୁସୁରପାଲ ଶିଳାଲିପି ଅନୁସାରେ ଚିନ୍ଦକନାଗଙ୍କ ଇଷ୍ଟଦେବୀ ମାଣିକ୍ୟ ଦେବୀ । ଚିନ୍ଦକନାଗ ରାଜା ସୋମେଶ୍ୱର ଦେବଙ୍କ ବସ୍ତରରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ଶିଳାଲିପିରେ ସେ ମାଣିକ୍ୟ ଦେବୀଙ୍କ ସାଧକ ଥିବା କଥା ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇଛି । ଚିନ୍ଦକନାଗଙ୍କ ରାଜଧାନୀ 'ଚକ୍ରକୋଟ' କାଳଚୁରୀ ରାଜାମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଧ୍ୱସ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ କାଳଚୁରୀ ଓ ସୋମବଂଶର ପତନ ପରେ ଚିନ୍ଦକନାଗ ବଂଶର ବନ୍ଧୁଶକ୍ତି ଗଙ୍ଗରାଜାମାନେ ମାଣିକ୍ୟ ଦେବୀଙ୍କୁ ନିଜର ଆରାଧ୍ୟା ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅନୁସାରେ ଗଙ୍ଗବଂଶର ଜଣେ ସାମନ୍ତ ରାଜା ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଙ୍କ ଏକମାତ୍ର କନ୍ୟା ସନ୍ତାନ ଥିଲେ ସୁରେଖା । ଛୋଟନାଗପୁର ଅଂଚଳରୁ କଳାହାଣ୍ଡି ଅଂଚଳକୁ କିଛି କାର୍ଯ୍ୟ ସନ୍ଧାନରେ ଆସିଥିବା ନାଗବଂଶର ଦୁଇଭାଇ ଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ବଡ଼ଭାଇର ରୂପ ଓ ଗୁଣରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ରାଜା ନିଜର ଝିଅ ସୁରେଖା କୁ ତାଙ୍କ ସହିତ ବିବାହ କରିଦେଲେ । ଦୁଇଭାଇ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟରେ ରାଜାଙ୍କୁ ସହାୟତା କରୁଥିଲେ। ଥରେ ରାଜାରାଣୀ ଜ୍ୱାଇଁକୁ ରାଜ୍ୟଭାର ଦେଇ ତୀର୍ଥ ଭ୍ରମଣରେ ଗଲାପରେ ଜ୍ୱାଇଁ ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ର କରି ରାଜାରାଣୀ ଙ୍କୁ ଆଉ ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରାଇଦେଲେ ନାହିଁ ଏବଂ ସେ ନିଜେ ରାଜଗାଦି ମାଡିବସି ରାଜ୍ୟ ଶାସନ କଲେ । ଏହି ପରି ଭାବେ ନାଗବଂଶର ଶାସନ ଆରମ୍ଭ ହେଲା। ଏହି ଘଟଣା ପରେ ପ୍ରଜା ମହଲରେ ଅସନ୍ତୋଷ ଲାଗି ରହିଲା। ନାଗବଂଶର ୬ଷ୍ଠ ରାଜା ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର ଦେଓଙ୍କ ଶାସନ ସମୟରେ ପୂର୍ବରୁ ଥିବା ଅସନ୍ତୋଷ ବାତାବରଣ ତୀବ୍ର ରୂପ ଧାରଣ କରିଥାଏ । ଏପରିସ୍ଥିତିରେ ଅତ୍ୟଧିକ ମାନସିକ ଚାପ ଯୋଗୁଁ ରାଜାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୁଏ ଏବଂ ବିଦ୍ରୋହ ସ୍ଥିତିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ରାଜାଙ୍କର ଗର୍ଭବତୀ ରାଣୀ ତାଙ୍କର ଗଙ୍ଗବଂଶଜ ପିତ୍ରାଳୟ ଗଡାପୁରକୁ ପଳାୟନ କରନ୍ତି । ସେଠି ତାଙ୍କର ଏକ ପୁତ୍ର ସନ୍ତାନ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେଓ ଜନ୍ମ ହୁଅନ୍ତି । ଏହାରି ମଧ୍ୟରେ କାରୁଣ୍ଡ ରାଜ୍ୟ ରାଜାବିହୀନ ହୋଇ ଗୃହଯୁଦ୍ଧ, ଅରାଜକତା ଓ ଆଇନ ଶୃଙ୍ଖଳା ବିପର୍ଯ୍ୟସ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ଏଣୁ କନ୍ଧସର୍ଦ୍ଦାରଗଣ ଓ ନେତୃସ୍ଥାନୀୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ରାଣୀଙ୍କ ସନ୍ଧାନ ନେଇ ଗଡାପୁରରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ରାଣୀ ଓ ତାଙ୍କ ନାବାଳକ ପୁତ୍ର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେଓଙ୍କୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସୁରକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିବାର ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇ ରାଜ୍ୟକୁ ଫେରାଇ ଆଣିଲେ। ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେଓ ଆସିବା ବେଳେ ସାଙ୍ଗରେ ମାମୁଁ ଘର ଇଷ୍ଟଦେବୀ ମାଁ ମାଣିକେଶ୍ୱରୀଙ୍କୁ ନେଇ ଆସିଲେ । ଯୁଗସାଇପାଟଣାରେ ଯୁବରାଜ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେଓଙ୍କ ରାଜ୍ୟାଭିଷେକ ସହିତ କନ୍ଧ ପାଟମାଝୀ ନିଜ କନ୍ୟାକୁ ତାଙ୍କ ସହିତ ବାହା କରାଇ ଜ୍ୱାଇଁ ଭାବରେ ବରଣ କଲେ। ରାଜ୍ୟାଭିଷେକ ଓ କନ୍ଧକନ୍ୟା ସହିତ ବିବାହ ପରେ ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେଓ ଭଣ୍ଡେଶିର୍ ଗଡ଼ (ବର୍ତ୍ତମାନର ଭବାନୀପାଟଣା) ରେ ମା ମାଣିକେଶ୍ୱରୀଙ୍କୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ଶକ୍ତି ସଂଚୟ କରି ପୂର୍ବତନ ରାଜଧାନୀ ଜେନାବଳିପାଟଣା (ଜୁନାଗଡ଼)ରୁ ରାଜ୍ୟଶାସନ କଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ନାଗବଂଶର ୨୭ତମ ରାଜା ଫତେନାରାୟଣ ଦେଓଙ୍କ ଶାସନ ସମୟରେ ଭୟଙ୍କର ମହାମାରୀ ଦେଖାଦେଲା । ଏହି ସମୟରେ ରାଜାଙ୍କର ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁତ୍ର ଉଦିତ ପ୍ରତିପ ଦେଓ ଏହି ମହାମାରୀର ଶିକାର ହୋଇଥିଲେ । ରାଜା ତାଙ୍କୁ ନେଇ ମାଣିକେଶ୍ୱରୀଙ୍କ ନିକଟରେ ଅଧିଆ ପଡ଼ିଥିଲେ । ଯୁବରାଜ ଆରୋଗ୍ୟ ଲାଭ କଲାପରେ ୧୮୪୯ ମସିହାରେ ଜେନାବଳିପାଟଣାରୁ ଭବାନୀପାଟଣାକୁ ରାଜଧାନୀ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ କରିଥିଲେ । ସେହି ଦିନଠାରୁ ମାଣିକେଶ୍ୱରୀ ରାଜଇଷ୍ଟଦେବୀ ରୂପେ ଗୃହୀତ ହେଲେ । ମହାରାଜା ଉଦିତ ପ୍ରତାପ ଦେଓଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ୧୮୫୩ ରୁ ୧୮୮୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ ଭବାନୀପାଟଣାର ରାଜପ୍ରାସାଦ ପରିସରରେ ମାଁ ମାଣିକେଶ୍ୱରୀଙ୍କ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ମନ୍ଦିରର ମଣ୍ଡପ ଓ ମୁଖ୍ୟଦ୍ୱାର ୧୯୩୫

ମସିହାରେ ବ୍ରଜମୋହନ ଦେଓଙ୍କ ଶାସନ କାଳରେ ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇଥିଲା । ମନ୍ଦିରଟି ଏକ ସୁଦୃଶ୍ୟ ରେଖାଦେଉଳ, ଏହାର ଉଚ୍ଚତା ୫୬ ଫୁଟ ଓ ପଞ୍ଚାୟତନ ନକ୍ସାରେ ନିର୍ମିତ । ନିମ୍ନଅଂଶ ବୃତ୍ତାକାର ସଦୃଶ ହୋଇଥିବା ବେଳେ ଉପରର ଅଂଶ ଅମଳକ ଯାଏଁ କ୍ରମଶଃ ସମଗୋଲାକାର ଦୀର୍ଘ ଘନରରୂପ ନେଇଛି । ମନ୍ଦିରର ଗର୍ଭଗୃହ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ମୁଖରେ ସ୍ତମ୍ଭବିଶିଷ୍ଟ ଏକ ବିଶାଳ ମଣ୍ଡପ ଅଛି । ମଣ୍ଡପର ୨ଟି ସମାନ୍ତରାଳ ଧାଡ଼ି ରେ ୬ଟି ଲେଖା ସ୍ତମ୍ଭ ଅଛି । ମାଣିକେଶ୍ୱରୀଙ୍କ ମନ୍ଦିରକୁ ସଂଲଗ୍ନ ହୋଇ ଚାରୋଟି ପାର୍ଶ୍ୱମନ୍ଦିର ରହିଛି । ଏଥି ମଧ୍ୟରୁ ମନ୍ଦିରର ମଣ୍ଡପକୁ ଲାଗି ଉତ୍ତରଦ୍ୱାରରେ ପୂର୍ବକୁ ମୁହଁ କରି ଏକ ପିଢା ଦେଉଳ ଅଛି । ଏହି ଦେଉଳର ଅଧିଷ୍ଠାତା ଦେବ ହେଉଛନ୍ତି ବୁଢ଼ାରଜା ବା ମହାକାଳ ଭୈରବ । ପାର୍ଶ୍ୱଦେବତା ବୁଢ଼ାରଜାଙ୍କ ମନ୍ଦିର ବର୍ଷ ସାରା ବନ୍ଦରହି ମହାସପ୍ତମୀ ରାତ୍ରରେ ଖୋଲି ନବମୀ ଦିନ ନବାନ୍ନ ଅର୍ପଣ କରି ଦଶମୀ ଦିନ ପୁଣି ବନ୍ଦ ହୋଇଥାଏ । ଅନ୍ୟ ତିନୋଟି ସଂଲଗ୍ନ ପାର୍ଶ୍ୱମନ୍ଦିରରେ ବୈଷ୍ଣବୀ, ବାରାହୀ ଓ ନାରସିଂହୀ ପ୍ରଭୃତି ମାତୃକାଙ୍କ ପୂଜା କରାଯାଏ । ମାଁ ମାଣିକେଶ୍ୱରୀଙ୍କର କୌଣସି ପାରମ୍ପରିକ ପ୍ରତିମା ନାହିଁ । ଏକ ସମଗୋଲାକାର ସିଲିଣ୍ଡର ଆକୃତିର ସ୍ତମ୍ଭ ଦେହରେ ବସ୍ତ୍ରଘୋଡାଇ ଉପରିଭାଗରେ ରତ୍ନଖଚିତ ଏକ ମୃଣ୍ମୟ ମସ୍ତକ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଛି ଏବଂ ତାହା ଉପରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ, ରୌପ୍ୟ ମୁଣ୍ଡମାଳା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଳଙ୍କାରରେ ସଜ୍ଜିତ କରାହୋଇଥାଏ । ନିମ୍ନଭାଗରେ ଶବାସନ ଓ ଯନ୍ତ୍ର ଉପରେ ଏହି ସ୍ତମ୍ଭଥିବା କୁହାଯାଏ । ଦେବୀଙ୍କ ସିଂହାସନର ବାମପାର୍ଶ୍ୱରେ ପିତ୍ତଳରେ ନିର୍ମିତ ଏକ ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମା ରହିଛି ଏବଂ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ରୂପା ରେ ନିର୍ମିତ ଦକ୍ଷିଣକାଳୀଙ୍କ ଯନ୍ତ୍ର ତତ୍ ସହିତ କୋଣକୁ ମାଣିକେଶ୍ୱରୀଙ୍କ ଛତ୍ର ଓ ଦେବୀଙ୍କ ଖଡ୍ଗ, ତ୍ରାସ ଆଦି ଆୟୁଧ ରହିଛି । ମାଣିକେଶ୍ୱରୀଙ୍କ ଛତ୍ର ହେଉଛି ଜୀବନ୍ୟାସ ପ୍ରାପ୍ତ ଏକ ବେଲକାଠର ଦଣ୍ଡ ଉପରେ ରୂପାର ଛତ୍ର । ଏଥିରେ ଦଶମହାବିଦ୍ୟାଙ୍କ ଚିତ୍ର ଓ ଦେବୀଙ୍କ ଯନ୍ତ୍ର ଖୋଦିତ ହୋଇଛି । ଏହି ରୌପ୍ୟ ଛତ୍ର ଉପରେ ଜରିକାମ ହୋଇଥିବା ସୁନେଲି ରଙ୍ଗର ବସ୍ତ୍ରର ଘୋଡ଼ଣୀ ଥାଏ ।

ଆଶ୍ୱିନ ମାସ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ଅଷ୍ଟମୀ (ମୂଳାଷ୍ଟମୀ) ରୁ ମାଣିକେଶ୍ୱରୀଙ୍କ ଶାରଦୀୟ ଉତ୍ସବ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ଏହି ଦିନ ଦେବୀଙ୍କ ନବକଳେବର ହୁଏ। ଏହି ଦିନ ଦେବୀଙ୍କ ନୂତନ ମୃଣ୍ମୟ ମସ୍ତକ ଯାହା କି ରତ୍ନଖଚିତ ମାଟିମୁଣ୍ଡ ପାରମ୍ପରିକ ରୀତିରେ ସ୍ଥାପିତ କରାଯାଇଥାଏ । ଦେବୀଙ୍କର ଏହି ମୃଣ୍ମୟ ମସ୍ତକ ତିଆରି ପାଇଁ ବେହେରାଗୁଡା ଗ୍ରାମର ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କୁମ୍ଭାର ପରିବାର ଓ ଭବାନୀପାଟଣାର ଏକ ସୁନାରୀ(ବଣିଆ) ପରିବାରର ପ୍ରମୁଖ ଭୂମିକା ରହିଛି । ମଧ୍ୟରାତ୍ରରେ ଦଶମହାବିଦ୍ୟା ଅନ୍ତର୍ଗତ ଛିନ୍ନମସ୍ତା ମହାକାଳୀରୂପେ ବୈଦିକ ରୀତିରେ ମାଁ ମାଣିକେଶ୍ୱରୀଙ୍କ ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନା କରାଯାଇ ମସ୍ତକ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଇଥାଏ । ମୂଳ ମସ୍ତକକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ କରି ବେଦିପଛପଟେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନରେ ରଖନ୍ତି । ମସ୍ତକ ପରିବ?ନ ଯୋଗୁଁ ଛିନ୍ନମସ୍ତା ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଦକ୍ଷିଣକାଳୀଙ୍କ ଯନ୍ତ୍ର ଓ କାଳୀଙ୍କ ବୀଜମନ୍ତ୍ରରେ ତନ୍ତ୍ର ବିଧିବିଧାନରେ ପୂଜାପାଇଥାନ୍ତି। ମାଣିକେଶ୍ୱରୀଙ୍କ ଏହି ମୁଣ୍ଡବସା ପର୍ବ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ମୁଖ୍ୟ ପର୍ବ ସବୁ ହେଲା - ଅଙ୍କୁରାରୋପଣ ପର୍ବ, ଶୟନ ପର୍ବ , ନବାନ୍ନ ପର୍ବ, ଛତରଯାତ୍ରା, ଲାଖବିନ୍ଧା ବାସନ୍ତିକ ଉତ୍ସବ ଇତ୍ୟାଦି । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ପ୍ରତି ସଂକ୍ରାନ୍ତି ଓ ଅମାବାସ୍ୟାରେ ମଧ୍ୟ ବିଶେଷ ପୂଜା ହୋଇଥାଏ । ମାଁ ମାଣିକେଶ୍ୱରୀଙ୍କ ନିତ୍ୟ ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନା ପାଇଁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପୂଜାରୀ ଓ ବିଶେଷ ପୂଜା ପାଇଁ ତନ୍ତ୍ରବିତ୍ ବ୍ରାହ୍ମଣ ନିୟୋଜିତ ହୋଇଥାଆନ୍ତି।

ମାଁ ମାଣିକେଶ୍ୱରୀଙ୍କ ଛତରଯାତ୍ରା ସମସ୍ତ ପର୍ବ ମଧ୍ୟରେ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ଏହା ଜନଜୀବନ ଉପରେ ଅଧିକ ପ୍ରଭାବ ପକାଇଥାଏ। ମହାଷ୍ଟମୀ ରାତ୍ରିରେ ସନ୍ଧିପୂଜା ପରେ ଓ ବୁଢ଼ାରଜାଙ୍କ ପୂଜା ପରେ ଛତର ଯାତ୍ରା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତି ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ଦେବୀଙ୍କ ପ୍ରତୀକ ଭାବେ ତାଙ୍କ ଛତ୍ରକୁ ଜେନାଖାଲକୁ ନିଆଯାଏ। ପୂଜକ ପାରମ୍ପରିକ ରୀତିନୀତି ଅନୁସାରେ ମାଣିକେଶ୍ୱରୀଙ୍କ ଛତ୍ରକୁ ଗର୍ଭଗୃହରୁ ଆଣି ମନ୍ଦିର ପାହାଚ ତଳେ ଛତ୍ରବାହକଙ୍କ ହାତରେ ଅର୍ପଣ କରନ୍ତି । ଛତ୍ରବାହକ ଛତ୍ରକୁ ଧରି ପାଟଖଣ୍ଡା, ତ୍ରାସ, ଜେନାବାଦ୍ୟ, ବାହୁକ, ନରିଆ, ମୁଣ୍ଡଛିନା ଓ ଦଣ୍ଡସେନାଙ୍କ ଗହଣରେ ବସ୍ତ୍ରାବୃତ ଜେନା ବା ଏକ ଅଣ୍ଡିରା ମେଣ୍ଢା ସହ ଚାରି କିଲୋମିଟର ଦୂରରେ ଥିବା ଜେନାଖାଲ ଅଭିମୁଖେ ଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ କରନ୍ତି। ଯିବା ସମୟରେ ଛତ୍ରର ସମ୍ମୁଖ ଭାଗକୁ ଆସିବା ପାଇଁ ବାରଣ କରାଯାଇଛି। ଗୋପନୀୟ ଭାବେ ସମସ୍ତ ପୂଜା କରିବାର ନିୟମ ରହିଛି। ସେଥିପାଇଁ ଆଗରେ ଜେନାବାଦ୍ୟ ବାଜି ଜନସାଧାରଣଙ୍କୁ ସମ୍ମୁଖକୁ ନଆସିବାକୁ ସଚେତନ କରାଇ ଦେଉଥାଏ। କୁହାଯାଏ ଯେ ଏହା ଅତୀତରେ ନରବଳୀ ପ୍ରଥାର ଏକ ନିଦର୍ଶନ। ମହାନବମୀ ପ୍ରତ୍ୟୁଷରେ ଜେନାଖାଲ ସମ୍ମୁଖଭାଗରେ ଥିବା ପବିତ୍ର ପଥର ଓ ଜେନାଖାଲ ମଝିରେ ଏକ ଛାମୁଣ୍ଡିଆ ତିଆରି କରାଯାଇଥାଏ ଏବଂ ବେଲକାଠର ତିନୋଟି ସ୍ତମ୍ଭ ରୋପଣ କରାଯାଏ । ମଝି ସ୍ତମ୍ଭରେ ଦେବୀଙ୍କ ଛତର ରଖାଯାଏ ଏବଂ ଉଭୟ ପଟ ପାର୍ଶ୍ୱ ସ୍ତମ୍ଭରେ ଦେବୀଙ୍କ ଖଡ୍ଗ ଓ ତ୍ରାସ ରଖାଯାଏ । ଜେନାଖାଲରେ ପାରମ୍ପରିକ ଗୁପ୍ତରୀତିରେ ପୂଜା ଓ ବଳି ସମାପ୍ତ ପରେ ମନ୍ଦିର ଅଭିମୁଖେ ଛତର ବାହୁଡ଼ା ଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ଏହି ଯାତ୍ରାଟି ଛତରଯାତ୍ରା ଭାବରେ ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଜେନାବାଦ୍ୟ, ବୀରବାଦ୍ୟ ଘୁମୁରା, ନିଶାଣ, ଘଣ୍ଟ, ଶଙ୍ଖ, ଭେରୀ, ତୁରୀର ତାଳରେ ଛତ୍ରବାହକ ଛତ୍ରଧାରଣ କରି ମନ୍ଦିର ଅଭିମୁଖେ ଧିରେ ଧିରେ ଆଗେଇ ଚାଲନ୍ତି । ଏହି ସମୟରେ ଦେବୀଙ୍କ ଛତ୍ରକୁ ଦର୍ଶନ କରିବା ପାଇଁ ରାସ୍ତାରେ ଅସଂଖ୍ୟ ଶ୍ରଦ୍ଧାଳୁଙ୍କ ଭିଡ଼ ଜମିଥାଏ । ଭିଡ଼ ଭିତରେ ଛତ୍ରବାହକ ଆଗେଇ ଚାଲୁଥା'ନ୍ତି । ଦେବୀଙ୍କ ଶାକ୍ତ ଭକ୍ତ ମାନେ ମାନସିକ ଅନୁସାରେ ସହସ୍ରାଧିକ ବୋଦା(ଛେଳି), ମେଣ୍ଢା,

ପାରା ଓ କୁକୁଡ଼ା ଆଦି ବଳି ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଥାନ୍ତି ଦେବୀଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏବଂ ଶୁକ୍ଳ ମତରେ ଭକ୍ତ ମାନେ ନଡ଼ିଆ ଭାଙ୍ଗି ଦେବୀଙ୍କୁ ନୈବେଦ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରନ୍ତି । କେତେକ ପାରାକୁ ବଳି ନଦେଇ ଦେବୀଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଛତ୍ରକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଉପରେ ଉଡ଼ାଇ ଦିଅନ୍ତି । ଏମିତିରେ ଆକାଶ ପାରାମୟ ହୋଇଯାଏ । ଅନେକ ପାରା ନିର୍ଭୟରେ ଛତ୍ର ଉପରେ ବସିଥିବାର ଦୃଶ୍ୟ ଅତୀବ ମନୋରମ ଓ ଖୁବ୍ ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ ହୋଇଥାଏ । ଛତ୍ର ଆସିବା ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଘରେ ଘରେ ଶ୍ରଦ୍ଧାଳୁମାନେ ଘିଅଦୀପ ପୂର୍ଣ୍ଣକୁମ୍ଭ ସ୍ଥାପନ କରି ଛତ୍ରକୁ ସ୍ୱାଗତ କରିଥାନ୍ତି । ମନ୍ଦିର ସମ୍ମୁଖରେ ଛତ୍ର ପହଞ୍ଚିବା ପରେ ବଂଶାନୁକ୍ରମିକ ଭାବରେ ମହାରାଜା ଛତ୍ରକୁ ସ୍ୱାଗତ କରି, ଛତ୍ରବାହକଙ୍କ ଠାରୁ ଛତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରି ମନ୍ଦିର ଭିତରକୁ ନେଇଯାଆନ୍ତି ଏବଂ ମନ୍ଦିରରେ ଯଥା ସ୍ଥାନରେ ଦେବୀଙ୍କର ଏହି ଛତ୍ରଟିକୁ ସ୍ଥାପନା କରାଯାଏ । ଏହାପରେ ମନ୍ଦିର ଭିତରେ ପୂଜାପାଉଥିବା ରୌପ୍ୟଯନ୍ତ୍ର ଓ ଯନ୍ତ୍ରଗୃହରେ ସ୍ଥାପିତ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଯନ୍ତ୍ରର ମହାନବମୀ ହୋମ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୁଏ । ମାଣିକେଶ୍ୱରୀ ଛତରଯାତ୍ରା ସମାପନ ପରେ ପାର୍ଶ୍ୱଦେବତା 'ବୁଢ଼ାରଜା' ଙ୍କୁ ନବାନ୍ନ ଅର୍ପଣ କରାଯାଇଥାଏ । ମାତ୍ର ଅଳ୍ପ କିଛି ସମୟର ଏହି ଛତରଯାତ୍ରା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଜନସାଧାରଣ ଠାରେ ଏହାର ପ୍ରଭାବ ଅଧିକ ।

ଭବାନୀପାଟଣା ରାଜପ୍ରାସାଦ ପରିସରରେ ଥିବା ମାଁ ମାଣିକେଶ୍ୱରୀଙ୍କ ମନ୍ଦିର ବ୍ୟତୀତ କଳାହାଣ୍ଡିର ଥୁଆମୂଳ ରାମପୁର ଓ ଯୁଗସାଇପାଟଣାରେ ମନ୍ଦିର ଅଛି । ପାରଳାଖେମୁଣ୍ଡି, ସାନଖେମୁଣ୍ଡି, ବଡ଼ଖେମୁଣ୍ଡି, କାଶୀପୁର, ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର, ସୁନ୍ଦରଗଡ ଜିଲ୍ଲାର ହେମଗିରି, କନ୍ଧମାଳର କୋଟଗଡ଼ ଓ ରାୟଗଡ଼ାର ଡାଙ୍ଗସୁରଡାଠାରେ ମଧ୍ୟ ମାଁ ମାଣିକେଶ୍ୱରୀ ପୂଜା ପାଉଛନ୍ତି ।

ମାଁ ମାଣିକେଶ୍ୱରୀ ଦେବୀଙ୍କ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଛତରଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ ସଂପର୍କରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବା କଷ୍ଟସାଧ ହେଲେ ମଧ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନକାଳରୁ ଆଦିବାସୀ ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହିଭଳି ଅଭିନବ ଓ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶୈଳୀରେ ଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିବା ଅନୁମିତ ହୁଏ । ସମୟକ୍ରମେ ରାଜପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ଓ ସାର୍ବଜନୀନ କରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ସହ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଚେତନା ର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ ସାଜିଥିବା ମାଣିକେଶ୍ୱରୀଙ୍କ ଛତରଯାତ୍ରା କଳାହାଣ୍ଡିର ସୀମା ସରହଦ ପାରିହୋଇ ପଡୋଶୀ ଜିଲ୍ଲାମାନଙ୍କର ଜନସାଧାରଣ ଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରିଛି । ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ପୁରୀ ଠାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିବା ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ରଥଯାତ୍ରା ପରି ଭବାନୀପାଟଣାରେ ଆୟୋଜିତ ମାଣିକେଶ୍ୱରୀଙ୍କ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଛତରଯାତ୍ରା ଯେ ଓଡ଼ିଶାର ଅଦ୍ୱିତୀୟ ବୃହତ୍ତମ ଶାକ୍ତଯାତ୍ରା କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନାହିଁ ।

ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ :

୧. କର, ଉମାଶଙ୍କର – କାଳାନ୍ତରରେ କାନ୍ତାରକ, ପଶ୍ଚିମା ପବ୍ଲିକେଶନ୍ସ ୧୮୮୨, ନୟାପଲ୍ଲୀ, ଭୁବନେଶ୍ୱର

୨. ପ୍ରଧାନ, ଡ଼ଃ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର - ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକସଂସ୍କୃତି ଏକ ସାଂସ୍କୃତିକ ଅନୁଶୀଳନ, ବିଦ୍ୟାପୁରୀ ବାଲୁବଜାର, କଟକ ୭୫୩୦୦୨

୩. ବଳିୟାରସିଂହ,ସତ୍ୟବାଦୀ -କଳାହାଣ୍ଡିର ମାଁ ମାଣିକେଶ୍ୱରୀ (ପର୍ଯ୍ୟଟନରେ ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶା – ସଂପାଦନା- ଡକ୍ଟର ସୁଶୀଳ କୁମାର ବାଗ୍, ପ୍ରାଚୀ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ବିନୋଦବିହାରୀ, କଟକ-୨)

❖ ❖ ❖